

محتوا و قابلیت‌های نرم‌افزار «قواعد ادبیات عربی – نسخه دوم»

* سید مصطفی حسینی

mhosseini@noornet.net

امیر عرصه فصاحت و بلاغت، علی مرتضی(ع) و نیز ذریه پاک رسول مجتبی(ص) که پیشوایان هدایت و حاملان بار سنگین ولایت و وارثان داشتند بی‌غوایت او هستند و هیچ شیخ و شاهی را با ایشان قیاس نشاید، همگی به زبان عربی، سخن رانده‌اند و گهراهی معانی را در صدف این زبان نشانده‌اند.

۳. به شهادت تاریخ، علوم متون یونانیان و دیگر اقوامی که در گذشته، دارای علم و تمدن بوده‌اند، به برکت زبان عربی از گزند حوادث روزگار محفوظ مانده است و اگر در همان قرون اولیه اسلام که مسلمانان به تشویق قرآن کریم و پیامبر اعظم(ص)، سرهایشان از شور داشتندوزی و دل‌هایشان از شوق حکمت‌آموزی آکنده بود، آن علوم، از زبان یونانی و سریانی و... به عربی ترجمه نمی‌شد، چنگیز جهل و تعصب در قرون تاریک وسطی، همه را طعمه حریق غفلت می‌کرد و کتابخانه آن علوم را طویله اسیان سرکش فراموشی می‌نمود.

اهمیت و جایگاه زبان عربی
بی‌تردید، زبان، به معنای واژه‌هایی سامان‌بافته که با چینشی خاص در کنار یکدیگر و دست‌دردست هم، نقاب از چهره مفاهیم پنهان در ذهن انسان بر می‌دارند و اندرون وی را آشکار می‌کنند، یکی از نعمت‌های بزرگ خدای رحمان است که در دیف آفرینش انسان و تعلیم قرآن و پدیده‌های زمین و آسمان، جلوه‌ای از رحمت بی‌کران او در برابر دیدگان آدمیان است. با این نگاه، گوناگونی زبان مردمان، همچون اختلاف رنگ این و آن و آفرینش شگفت‌زمین و آسمان و هزار و یک پدیده بیرون از بیان، آیه‌ای از آیات حکمت خدای سبحان است که با سرانگشتان آن حکیم پُرتوان بر صفحه‌ای از صفحات بی‌شمار کتاب هستی نگاشته شده است؛ تا جهانیان بخوانند و بیندیشند و نگارنده توانای آن را بشناسند و بستایند و نامهربانی با هر زبان، ناسپاسی به درگاه آن لطیف مهربان و پایمال کردن نعمت او، با لگد تکذیب و کفران است.

اما زبان عربی برای مسلمانان، مقامی والا دارد؛ زیرا:

۱. تنها معجزه باقیمانده از مردان وحی و یکتا پنجره گشوده بر جهان غیب که می‌توان از پشت آن، صدای خدا را به‌وضوح شنید و شاهراه هدایت را دید، قرآن است و زبان قرآن، عربی است.

۲. آموزگار بزرگ قرآن و سرور و سالار و خاتم همه پیامبران و رحمت برای جهانیان و دست‌پروردگان نخستین او، به‌ویژه یکه‌تاز میدان شجاعت و عدالت و

* دبیر علمی شناسایی و معرفی منابع مرکز نور.

۴. همه دانش‌هایی که در دامن اسلام زاده و بالیده‌اند، همچون تفسیر و حدیث و درایه و رجال و فقه و نحو و صرف و...، بی‌استثنا از روز نخست جامه عربیت بر تن کرده‌اند و حتی هنوز هم بسیار کم اتفاق می‌افتد که جامه‌ای دیگر بپوشند.

۵. زبان اکثریت مسلمانان جهان، عربی است و اگر روزی طبیعی درداشنا و باکیاست، نه از سر سیاست، بلکه از روی صداقت، بخواهد بیماری مزمن تفرقه را که قرن‌هast همچون خوره به جان این امته که قرار بود به سفارش رسول توحید، همچون پیکری واحد باشد، افتاده و اندک‌اندک اعضای آن را از هم می‌گسلد، نسخه‌ای شفابخش بنویسد، بی‌تردید، بهترین زبانی که زبان خامه او را گویا و رسا خواهد کرد، زبان عربی است.

* دانش نحو
دانش نحو، از ویژگی‌های جمله‌ای واژه‌ها سخن می‌گوید و نقش هر واژه را در جمله مشخص می‌سازد. ازین‌رو، در این دانش، ما با واژه‌ها و تعامل آنها با یکدیگر سروکار داریم؛ به عبارت دیگر، می‌آموزیم که هر واژه‌ای وقتی به صحنه «جمله» قدم می‌گذارد، چه نقشی را برمی‌گزیند و متناسب با آن، چه نوع اعرابی را می‌پذیرد.

در این دانش، با «حروف» نیز حرف‌ها داریم؛ چون پاره‌ای از حروف، کاری‌اند و در آمیزش با واژه‌های دیگر، آنها را از اعراب بارور می‌نمایند و برخی، عقیم‌اند و توان بارور کردن واژه‌های دیگر را ندارند. (۱)

بیان ویژگی‌های جمله‌ای کلمه را در اصطلاح «ترکیب» می‌خوانند. بنابراین، در آزمایشگاه این دانش، واژه‌ها با یکدیگر ترکیب می‌شوند.

* دانش معانی
در دانش معانی، می‌آموزیم که واژه‌هارا با چه چیزی در کنار هم بگذاریم تا سخن، در عین «درستی» و «شیوه‌ای»، با «مقتضای حال» سازگار شود. برای دست یافتن به این منظور، در این دانش به تفصیل از «فصاحت» و «بلاغت» سخن به میان می‌آید.

بنابراین، «فایده علم معانی، متعدد است و فایده اصلی آن، این است که ما را با امکانات فراوان زبان آشنا می‌سازد تا بتوانیم به مقتضای حالات مختلف، از آن امکانات استفاده کنیم و سخن مؤثر بگوییم و در مطالعه آثار هنری، متوجه لطایف و مقصود هنرمند شویم.

* دانش بیان
دانش بیان، عبارت است از: فن «ایراد معنای واحد به طرق مختلف، مشروط به اینکه اختلاف آن طرق (شیوه‌های مختلف گفخار)، می‌تنی بر تخلی باشد؛ یعنی لغات و عبارات به لحاظ خیال انگیزی، نسبت به هم متفاوت باشند (وضوح و خفا داشته باشند)». (۲)

موضوع و محدوده برنامه

گستره بی‌کران و سیطره پُرتوان زبان عربی و ظرفیت و ظرافت آن برای گنجاندن معانی بزرگ و لطیف در بطون خویش و قدرت باروری شگفت آن، باعث شده است که در گذر زمان، دانش‌های ادبی فراوانی در دامن وی زاده شوند و با شیره جان او پرورش یابند و به بلوغ برستند؛ دانش‌هایی همچون: «لغت»، «املا» و «کتابت»، «صرف»، «تحوی»، «معانی»، «بیان»، «عروض و قافیه».

دانش «لغت»، سال‌ها پیش از این، قدم به آستان «قاموس نور» گذارد و نام خود را در «لوح نوریان» رقم زد؛ ولی در این برنامه، تعدادی از کتاب‌های مهم لغت نیز موجود است.

۳. دانش صرف

این دانش، از ویژگی‌های فردی واژه‌ها و کمیت و کیفیت عناصر تشکیل‌دهنده هر واژه سخن می‌گوید و یاد می‌دهد که چگونه کلمه‌ای را به شکل‌های گوناگون درآوریم تا معانی متعدد و مناسب حاصل آید. در واقع، در این دانش، با خمیرمایه واژه‌ها و قالب‌های گوناگون سروکار داریم. این خمیرمایه را به هر قالبی بریزیم، شکلی خاص به خود می‌گیرد و معنایی ویژه بر جیبین آن حک می‌شود.

گفتنی است که مقصود از «کلمه» و «واژه» در دانش صرف، تنها «اسم» و « فعل» است، نه «حروف»؛ چراکه حرف، آن چنان سفت و انفعال‌ناپذیر و ناسازگار است که هیچ شکل دیگری را جز همان شکلی که دارد، به خود نمی‌گیرد و در هیچ قالب دیگری نمی‌گنجد.

پس در این دانش، واژه‌ها را از آن جهت که عناصر تشکیل‌دهنده آنها چندتا و چگونه است و آن واژه، اسم است یا فعل و در چه قالبی ریخته شده، می‌شناسیم و به معانی آنها پی‌می‌بریم و می‌توانیم برای معانی مورد نظر، قالب‌های مناسب را برگزینیم و خمیرمایه واژه را در آنها بریزیم.

بیان ویژگی‌های فردی کلمه را اصطلاحاً «تجزیه» می‌نامند. بنابراین، در آزمایشگاه این دانش، واژه‌ها تجزیه می‌شوند.

برای دین این منظره شگفت از بلندای دانش بیان، باید از پلکان «تشییه» و «مجاز» و «کنایه» بالا رفت.

که الفاظ و عبارات سخنان ما را نمایش می‌دهد و می‌توان آن را به تصویر خطی صدای کلماتی که گفته می‌شوند، تعریف کرد.

علم کتابت، دارای شانی بزرگ در حیات انسانی است و هم او، عنوان تمدن و راه شناخت آن است. این علم، دارای منافع بزرگی از قبیل: تدوین علوم و ضبط اخبار گذشتگان و کتب آسمانی است؛ که اگر نمی‌بود، امور دین و دنیا، راست و درست نمی‌شد.

* دانش عروض و قافیه
فن سنجیدن شعر و شناختن وزن‌ها و بحرهای کلام منظوم با افاعیل عروضی و پیدا کردن اوزان اشعار، بر پایه آن افاعیل، دانش «عروض» است و آن را عروض نامیده‌اند؛ زیرا وزن شعر بر آن عرضه می‌شود و می‌توان با آن، سخن آهنگین و موزون را از گفته‌های پریشان و بی‌آهنگ، بازشناخت.

دانش «قافیه»، به بررسی ارتباط حروف و یا کلمات آخر ابیات در شعر می‌پردازد و عهددار تعریف و تشخیص دقیق حرف قافیه، کلمه قافیه و ردیف است و عیوب آن را مشخص می‌کند.

* دانش بدیع
انسان، شیفته زیبایی است و زیبایی را برای همه متعلقات خود، از جمله کلام خویش خواهان است. او تنها به این اکتفا نمی‌کند که سخشن درست، شیوه، رسا و متنوع باشد؛ افزون بر این، دوست می‌دارد «ظاهر» و «باطن» و اژدهای چیده‌شده در کنار یکدیگر را بیاراید و بدین وسیله، سخن خویش را هرچه بیشتر زیبا و باشکوه و دلنشیں نماید. این گونه آرایشگری را در آرایشگاه «بدیع» می‌توان آموخت.

گفتنی است که گاه از سه دانش اخیر، با نام «فنون بلاغت» یا «علوم بلاغت» یاد می‌شود. این نکته را به خاطر بسپارید و به این گفتار پُربار مرحوم استاد جلال الدین همایی گوش فرادهید:

«مقصود اصلی از سخن، تفہیم معانی مختلف و تقریر حالات متفاوت است و در صورتی آن را کلام و سخن ادبی، و گوینده آن را ادب سخن‌سنج و سخن‌پرداز می‌گویند که مقصود خود را به بهترین وجه بفهماند و در روح شنوونده، مؤثر باشد؛ چندان که موجب انقباض یا انبساط او گردد و خاطر او را برانگیزد تا حالتی را که منظور اوست، از غم و شادی و مهر و کین و رحم و عطفت و انتقام و کینه‌جویی و خشم و عتاب و عفو و اغماس و امثال آن معانی، در وی ایجاد کند و این خاصیت را از سخنی می‌توان چشم داشت که به زیور فصاحت و بلاغت و سایر محسنات لفظی و معنوی آراسته باشد و تشخیص آن، جز به دانستن فن بدیع و دیگر فنون ادبی که مجموع آن را فنون بلاغت یا علوم بلاغت و صناعات ادبی می‌گویند، میسر نمی‌شود.» (۳)

* دانش کتابت و املا
کتابت و املا، یکی از مهم‌ترین علوم زبان عربی است؛ زیرا آن، ابزاری خطی است

ضرورت تولید برنامه

گرچه پیش از این، ضرورت آموختن زبان عربی و اهمیت و نقش دانش‌های یادشده در راه رسیدن به این مقصود، به تفصیل بیان شد، ولی با این‌همه، افزودن این نکته و توجه ویژه به آن، بسیار شایسته و بايسته است:

یکی از ابعاد اعجاز قرآن کریم، فصاحت و بلاغت بی‌همتا و ترکیبات بس زیبا و دلگشاوی آن است. در واقع، قرآن از هر مفهومی، صحنه‌ای، شخصیتی و امتی که سخن گفته است، چنان آن را با کلمات نقاشی کرده و لطایف و ظرایف آن را ترسیم نموده که گویی پیکر آن مفهوم، در پیش چشمان انسان ایستاده یا انسان هم‌اکنون در بحبوحه آن صحنه و میان آن امتن و کنار آن شخصیت، نشسته و هرگز فاصله زمانی، مکانی، زبانی و نژادی را احساس نمی‌کند. شگفت‌آمد! حتی غم و شادی و هیجان و اضطراب نهان شخصیت‌ها را که همواره از چشم گویندگان بشری پنهان می‌مانند یا از بیان آن ناتوان می‌مانند، با ترکیباتی رنگارنگ، چنان به تصویر کشیده است که جز سپر افکنند و ابراز عجز و شگفتی، در برابر آن نشاید. شناخت این همه، جز در پرتو آشنایی عمیق و دقیق با فنون بلاغت و پایه‌های آن، که دانش صرف و نحو و لغت است، میسر نیست.

دانش نحو، از ویژگی‌های جمله‌ای واژه‌ها سخن می‌گوید و نقش هر واژه را در جمله مشخص می‌سازد. از این‌رو، در این دانش، ما با واژه‌ها و تعامل آنها با یکدیگر سروکار داریم؛ به عبارت دیگر، می‌آموزیم که هر واژه‌ای وقتی به صحنه «جمله» قدم می‌گذارد، چه نقشی را بر می‌گزیند و مناسب با آن، چه نوع اعرابی را می‌پذیرد.

در این دانش، با «حرف» نیز حروف‌داریم؛ چون پاره‌ای از حروف، کاری‌اند و در آمیزش با واژه‌های دیگر، آنها را از اعراب بارور می‌نمایند و برخی، عقیم‌اند و توان بارور کردن واژه‌های دیگر را ندارند

قابلیت‌های کلی
در این نرمافزار، متن کامل ۵۳۶ عنوان کتاب در ۸۴۹ جلد به زبان عربی و فارسی، شامل موضوعات: صرف، نحو، معانی، بیان، بدیع، املا و کتابت، عروض و قافیه، تاریخ ادبیات و لغت، ارائه شده است و امکانات مفیدی نیز جهت کارهای پژوهشی در برنامه گنجانده شده است. به طور کلی، قابلیت‌های برنامه را می‌توان در این موارد برشمرد:

۱. دسته‌بندی کتب بر مبنای موضوعات؛
۲. ارتباط صفحه‌به‌صفحه متن کتاب‌ها با تصویر کتاب؛
۳. ارتباط ترجمه، شرح و حاشیه با متن؛
۴. دسترسی به آیات موجود در متون برنامه به همراه مطالب مربوط به آنها؛
۵. اتصال واژگان متون به لغت‌نامه‌های برنامه؛
۶. جست‌وجو به روش‌های گوناگون در الفاظ و عبارات متن و فهرست کتاب‌ها؛
۷. جست‌وجوی موضوعی در عناوین و سرفصل‌ها از طریق فهرست گرینشی؛
۸. متن کامل قرآن کریم با ترجمه فارسی و قابلیت جست‌وجو در آیات؛
۹. قابلیت‌های پژوهشی به همراه امکان: یادداشت‌برداری، ذخیره، ویرایش و چاپ متن.

تفاوت‌های نسخه دوم با نسخه اول
تفاوت‌های نسخه اول و دوم نرمافزار قواعد ادبیات عربی را به طور کلی، می‌توان از دو منظر مورد بررسی قرار داد: از نظر محتوایی و رابط کاربری.

- الف. تفاوت‌های محتوایی
۱. افزایش موضوعاتی لغت، املا و کتابت، عروض و قافیه به نسخه جدید؛
  ۲. افزایش تعداد منابع نسخه اول (۱۴۳ عنوان کتاب در ۲۵۲ جلد)، به ۵۳۶ عنوان کتاب در ۸۴۹ جلد (بیشتر از سه برابر).

پیامبر بزرگوار اسلام(ص) و دودمان پاک وی (ع) نیز در گفتار خویش، بهویژه در بخش مناجات‌ها، خطبه‌ها و کلمات قصار، زیبایی‌ها و شگفتی‌های روح خود را در آینه واژگان خویش منعکس کرده‌اند و دیدن این همه زیبایی و شگفتی، بی‌آنکه پرتو دانش‌های یادشده بر انسان بتابد، ناممکن است.

ازفون‌براین، گذشت سال‌ها از عرضه نسخه اول و درخواست‌های مکرر کاربران برای تکمیل منابع و ارتقای کیفیت برنامه، ارائه نسخه دوم را ضروری می‌نماید.

هدف برنامه

تسهیل آموزش قواعد ادبیات عربی و غنی‌سازی اطلاعات طلاب و دانشجویان و اساتید حوزه‌های علمیه و دانشگاه در زمینه قواعد ادبیات عربی، از جمله اهداف مهم تولید نسخه جدید نرم‌افزار «قواعد ادبیات عربی» است.

مخاطبان برنامه

مخاطبان این کتابخانه دیجیتالی، طلاب و دانشجویان عزیز و اساتید ارجماند حوزه‌های علمیه و دانشگاه و پژوهشگران گرامی علاقه‌مند به قواعد ادبیات عربی و علوم اسلامی هستند.

نسخه اول «قواعد ادبیات عربی»، در قالب کتابخانه دیجیتال نور عرضه شده بود و نسخه جدید، در قالب کتابخانه استاندارد نور تولید شده است. گفتنی است که در کتابخانه استاندارد جدید، قابلیت‌ها و امکانات متنوعی گنجانده شده است که همگی در جهت تسهیل امر پژوهش و رفع نیازهای محققان علوم اسلامی صورت گرفته و از ویژگی‌های خوبی برخوردار است

گرفته و از ویژگی‌های خوبی برخوردار است.
برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتابخانه استاندارد، عبارت‌اند از:

- بهبود رابط کاربری، شامل: طراحی بصری، معماری اطلاعات، استراتژی محتوا...؛
- ارتقای گرافیک برنامه با به کارگیری جلوه‌های متنوع بصری، از قبیل: نمادهای گرافیکی اسلامی، رنگ‌بندی، فونت...؛
- ایجاد فضایی مناسب برای محیط‌های پژوهشی؛
- سازگارکردن برنامه با اندازه نمایشگرهای مختلف با هدف استفاده حداکثری از فضای نمایشگر؛
- امکان تغییر قالب گرافیکی؛

- بهبود سرعت نصب، اجرای اولیه و عملکرد سایر امکانات داخلی برنامه؛
- ارتباط کتب با سرویس‌ها و پایگاه‌های وب، از جمله پایگاه نورلایپ و ویکی‌نور؛
- انجام فرایند مشابه‌یابی بر اساس تشابه لفظی؛

موضوع	تعداد منابع نسخه اول (عنوان)	تعداد منابع نسخه دوم (عنوان)
صرف	۴۸	۱۲۸
نحو	۹۱	۳۲۲
معانی، بیان، بدیع	۳۲	۱۱۲
اماً و کتابت	—	۱۵
عروض و قافیه	—	۲۲
تاریخ ادبیات	۳	۱۷
لغت	—	۲۷

ب. رابط کاربری
نسخه اول «قواعد ادبیات عربی»، در قالب کتابخانه دیجیتال نور عرضه شده بود و نسخه جدید، در قالب کتابخانه استاندارد نور تولید شده است. گفتنی است که در کتابخانه استاندارد جدید، قابلیت‌ها و امکانات متنوعی گنجانده شده است که همگی در جهت تسهیل امر پژوهش و رفع نیازهای محققان علوم اسلامی صورت

همکاران عزیز در مرکز مبارک نور (معاونت پژوهشی، معاونت فنی، معاونت تولید، معاونت بازرگانی، معاونت اداری و مالی، مدیریت پروژه و حوزه ریاست) کمال تشکر و قدردانی را دارم. همچنین، مرکز تحقیقات، سپاسگزار تمامی نویسندها و ناشرانی است که اجازه استفاده از آثار خود را در این برنامه داده‌اند و از کاربران محترم نیز درخواست می‌کند تا با انتقادهای سازنده و پیشنهادهای ارزنده خود، ما را در ارتقای کمی و کیفی این برنامه یاری نمایند. ■

- پی‌نوشت‌ها:**
۱. اشاره به حروف عامل و غیرعامل.
  ۲. شمیسا، سیروس. پاییز ۱۳۸۶. بیان و معانی، تهران، چاپخانه تابش، ص ۱۷.
  ۳. همایی، جلال‌الدین. ۱۳۶۳. فنون بلاغت و صناعات ادبی، تهران، انتشارات توسع، چاپ مظاهری، ص ۴.

- بهبود در ارائه اطلاعات کتاب‌شناسی منابع، شامل: شناسنامه کتاب، فهرست کتاب، معرفی کتاب و پدیدآور؛
- امکان بهروزرسانی نرم‌افزارها؛
- امکان دستیابی به آخرین تغییرات انجام‌گرفته در برنامه.

سخن پایانی

در انتهای این نوشتار، از تلاش‌های خالصانه، بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر همه

گستره بی‌کران و سیطره پُرتوان زبان عربی و ظرفیت و ظرافت آن برای گنجاندن معانی بزرگ و لطیف در بطن خویش و قدرت بادروری شگفت آن، باعث شده است که در گذر زمان، دانش‌های ادبی فراوانی در دامن وی زاده شوند و با شیره جان او پرورش یابند و به بلوغ برسند؛ دانش‌هایی همچون: «لغت»، «اما و کتابت»، «صرف»، « نحو»، «معانی»، «بیان»، «بدیع»، «عروض و قافیه»